Adina CRĂCIUNESCU
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Influențe greco-latine în onomastica criticilor subsidiari din *Țiganiada* lui Budai-Deleanu

Abstract: (Greek-Latin Influences into the Names of the Annotators in the Budai-Deleanu's Work *Țiganiada*) Ioan Budai-Deleanu is the first great Romanian writer to be inspired by the school of classical values. Long before Mihai Eminescu, the Transylvanian poet fructifies the Greek-Latin fundamental works. The fact is visible both in supratext, where the text is visibly influenced by Latin language and in infratext, where the names of the commentators are of Greek-Latin origin. The analysis of Budai-Deleanu's onomastics reveals the overwhelming influence of the classical culture in which the Romanian poet was educated. When classifying the names of the annotators of the Romanian epic we discover that a great amount of denominations are of Greek origin: Androfilos, Agnosios, Alazonios, Apistos, Apologios, Dysidemonesculus, Evlaviosus, Filologos, Micromegas, Musophilos, or Onochefalos while only a few are Latin: Dubitantius, Eruditian, Idiotean.

Keywords: annotator, comical, irony, parody, footer

Rezumat: Ioan Budai-Deleanu este primul mare scriitor român adăpat la școala valorilor clasice. Cu mult timp înaintea lui Mihai Eminescu, poetul ardelean valorifică operele fundamentale greco-latine. Faptul este vizibil atât în supratext, unde textul este influențat vizibil de limba latină cât și în infratext, unde numele comentatorilor subsidiari sunt de sorginte greco-latină. Analiza onomasticii budaidelene relevă înrâurirea covârșitoare a culturii clasice în care s-a format poetul cigmăuan. Între înrâurirea greacă și cea latină putem conchide că influența elenă este predominantă în denumirile diverșilor comentatori sub-textuali: Androfilos, Agnosie, Alazonios, Apistos, Apologhios, Disidemonescul, Evlaviosu, Filologos, Micromegas, Musofilos, ori Onochefalos sunt nume grecești, în vreme ce doar câteva (Dubitanțius, Erudițian, Idiotiseanul) sunt latinești.

Cuvinte-cheie: adnotator, comic, ironie, parodie, sub-text

S-a spus de către critica literară că sub-textul literar budaidelean reprezintă o extensie a textului literar de bază, pe care îl concurează, dar îl și completează; editorii Țiganiadei au arătat că metoda de lucru a lui Budai-Deleanu consta în redactarea textului poetic pe marginea căruia, ulterior, autorul broda notițele complinitoare. Cea mai străvezie mărturie în acest sens o constituie manuscrisul poemului nefinalizat *Trei Viteji*, care păstrează până astăzi spațiile goale destinate adnotărilor pe care scriitorul ardelean nu a mai apucat să le compileze pe marginea textului. De asemenea, fiind gândite drept adaosuri la textul poetic propriu-zis, adnotările au un rol eminamente explicativ, câtă vreme prin intermediul lor autorul, dedublat în multiple voci exegetice, oferă informații din multe și variate domenii (filologie, filozofie, etnografie, istorie etc.). Lectorului îi sunt puse la dispoziție indicații valoroase despre etimologii ale cuvintelor (*„Însă, Vinerea aici nu să semnează alta fără pe zieaua libovului, care latinii zic Venus, iar grecii Afrodita; iar' noi românește nu putem zice amintrile, fără Vinere,/ căci de-acolo chemăm și zioa Vineri, ca cum s'ar [zice] zioa Vinerii; iar' fiiul*

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

Vinerii este Amor sau Lìbòvul. M. P.; B-D, 124*"*[1]), îi sunt alcătuite familii de cuvinte („Organisită *va să zică rânduită. Vine acest cuvânt de la* orgán*, care cuvânt să află şi la* Meneiul *nostru; de-acolo s-au făcut* organisesc*, adecă bine* împărţesc *sau orânduesc* părţile... *Filologos."*; B-D, p. 359), îi sunt enumerate sinonimele regionale ale unor cuvinte („Clisă. *Cuvântul acesta să obicinueşte şi în zioa de astezi şi însemnează aceaia ce pe alte locuri* slănină*, iar în Ardeal, pe une locuri,* lard*, care mai de pe urmă cuvânt e chiar românesc, dela lătenie, în carea* să zice lardum*, adevărat cuvânt strămoşesc. M. P.*; B-D, 78), îi sunt explicate legile fonetice care acţionează în limba română („Atáre*, tot aceaiaş va să zică ca* acătare*, şi însemnează* acest feliu, asemene*. Este cuvânt strămoşesc de la latini:* talis*, numai cât noi pronunţiem* l *ca* r *şi punem înainte un* a*, ca în multe altele. Pentru aceasta, măcar nu este în obiceaiu pretutindene, totuş' româneşte* să zice bine: atare om*, adecă* asemene om*,* acest feliu de om; atare lucru*, adecă* un lucru ca acesta, asemene*. M. P."*; B-D, 138), îi sunt tălmăcite anumite expresii populare („Fată în păr. Măcar că această zisă este de obşte şi *vulgáre, pe unele locuri, precum în Ardeal, însă este adevărat strămoşască; s'află în legile longobardilor asemene zise,* virgo in capìllis*, adecă* vergură *nemăritată. Aici încă trebue a* înţălege aşa, fiind că fetele nu sunt învălite*, ci sunt* în păr*, care este semnul feciorii, precum a femeilor măritate este semnul* învălitoarea*. Filologos."*; B-D, 114), îi sunt oferite pe tavă mijloacele de care dispune poetul pentru înveşmântarea stilistică a ideilor („Să piee *va să zică să piară. Poeticii au neşte slobozii şi privilegii care nu au cei alalţi ce nu scriu cu stihuri; pentru aceasta, ca să-i vie stihul la ritmă, au pus în loc* să piară, să piee*!"*; B-D, 122) etc., etc. Sunt informaţii preţioase, care îmbogăţesc textul, încercând să-l epuizeze[2], să-l stoarcă de înţelesuri şi, nu întâmplător, criticul literar Eugen Negrici (1978, 100) recepteazǎ Ţiganiada ca fiind o „masivă şi plină de ascunzişuri catedrală".

O altă caracteristică a subsolului literar budaidelean este de a imagina un cititor fictiv care să recepteze critic opera. Practic, Budai-Deleanu se dedublează în nenumăratele voci ale comentatorilor sub-textuali pentru a proba multitudinea de interpretări la care se pretează o operă polifonică, grandioasă, gândită şi structurată pe diverse paliere. În lipsa unui cititor real, pe care poetul ardelean nu l-a avut câtă vreme opera i-a rămas în anonimat şi nu a văzut lumina tiparului în timpul vieţii autorului ei, Budai-Deleanu înfiinţează un astfel de lector, după care îl multiplică prolific în vocile comentatorilor subsidiari. Astfel ia naştere şi spiritul critic, atât de specific iluminiştilor, în literatura română, Budai-Deleanu putând fi considerat unul dintre fondatorii criticii literare româneşti.

Există şi linii exegetice deosebit de originale ale subsolului literar din Ţiganiada: unii savanţi au considerat că notele de subsol reprezintă un procedeu literar definitoriu iluminiştilor, şi anume travestiul, alţii au afirmat că adnotările propun o reprezentare a lumii ca joc, un univers baroc, heteroclit şi că vocile comentatorilor nu sunt altceva decât

1. Trimiterile, indicate în text prin B-D, urmat de numele paginii, au în vedere ediţia Ion Budai-Deleanu. 1999. Ţiganiada. Studiu introductiv de G. I. Tohăneanu. Ediţie critică de Florea Fugariu. Timişoara: Editura Amarcord.

2. Analizând scrierile de critică literară anterioare lui, exegetul, Nicolae Manolescu, completează concluzia unui afin de-al său: „Ion Istrate a spus despre acest acompaniament critic al versurilor că tinde să epuizeze «posibilităţile de interpretare *eronată*» (1982, 334). Sublinierea îmi aparţine: cred că el tinde să epuizeze în general interpretarea textului; mai mult, să exploateze contradicţiile şi incompatibilităţile până la relativizarea deplină a discursului critic, până la ceea ce am putea numi o farsă critico-filologică." (Manolescu 1990, 142).

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

alter ego-uri ale autorului. Au fost și filologi care au văzut în adnotările budaidelene elemente de parodie specifice eposului comic, ori o poetică a lecturii inedită, Budai-Deleanu scontând un lector avizat, capabil să recepteze integral farmecul unei opere livrești ce topește la un loc influențe autohtone cu înrâuriri din patrimoniul cultural universal, care armonizează cultura românească cu cea greacă, latină, franceză, italiană, germană, ori engleză.

Peste aceste direcții exegetice trasate de critica literară se suprapune viziunea personală: în primul rând, notele de subsol din Țiganiada reprezintă o infuzie puternică de dramatic în țesătura epico-lirică a epopeii. Practic, Țiganiada se află la confluența nu a două genuri literare, cum a statuat critica literară până acum, ci la întretăierea a trei genuri literare. În fapt, Budai-Deleanu a gândit o operă literară completă, care să cuprindă, într-o dispunere gândită deopotrivă pe orizontală și pe verticală, toate tonurile specifice literaturii: planul orizontal este dominat de două genuri literare, cel liric și cel epic, în timp ce în planul vertical triumfă genul literar dramatic. În al doilea rând, exegeza subsolului literar budaidelean va releva dimensiunea reprezentativă deținută de notele de subsol: dialogul comentatorilor din josul paginii poate naște mici scenete dramatice pline de umor, ironie, ori sarcasm, în funcție de intenționalitatea auctorială. În al doilea rând, sub-textul literar budaidelean trebuie receptat în contextul epocii și al apartenenței lui Budai-Deleanu la Școala Ardeleană. Prin transparența indicării surselor livrești folosite de autor, adnotările din Țiganiada deschid calea către literatura cultă, detașându-se în acest mod de literatura folclorică, orală. În viziunea iluministilor, literatura cultă este singura capabilă să rafineze gustul estetic al lectorilor.

Autorul se deghizează în diverși comentatori care glăsuiesc într-un imens cor subteran. Dedublându-se în Mitru Perea, Budai-Deleanu face, în primul rând, un exercițiu de imaginație și-și închipuie cum ar fi reacționat bunul său prieten la citirea poemului său; în al doilea rând, exprimă gânduri și sentimente proprii printr-un *alter ego* fictiv, dar apropiat de personalitatea scriitorului. Precum Budai-Deleanu, și Mitru Perea (Petru Maior) este un spirit iluminist, un enciclopedist, un erudit, un filolog fin, un filosof fundamentalist, care vede în cunoaștere o infinitate de posibilități, care explorează viața pe multiple paliere: lingvistice, etnice, literare, istorice, filosofice etc. etc. Concluziile lui Mitru Perea îi sunt împrumutate de Budai-Deleanu. Comentatorul erudit este vocea obiectivității, reprezintă triumful spiritului asupra materiei, biruința aspirației spre cunoașterea universală.

Cu totul altfel stau lucrurile când vine vorba de vocile celorlalți comentatori subsidiari: dacă Budai-Deleanu se identifică perfect cu Mitru Perea, ori cu comentatorul anonim, nu același lucru îl putem spune și despre celelalte tipologii reprezentate în subsolul Țiganiadei. Dimpotrivă, multiplele roluri existente în sub-textul operei literare echivalează cu extensii ale personalității autorului, cu exerciții de imaginație, cu experimentarea a diverse posturi de lectori care interpretează textul scris. Există voci cu care Budai-Deleanu rezonează perfect (comentatorul anonim, Mitru Perea, Erudițian, Musofilos, Părintele Filologos, Talalău), însă există și voci cu care scriitorul distonează (Chir Onochefalos, Cocon Idiotiseanul, Părintele Disidemonescul) și chiar voci față de care autorul este neutru, imparțial, indiferent (Căpitan Alazonios, Căpitan Pățitul, Vintilă). Astfel, diverșii critici din notele de subsol ale Țiganiadei reprezintă virtualități ale autorului; în lipsa unui auditoriu real, a unui public-receptor, căci opera poetului

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

ardelean nu a văzut lumina tiparului, cel puțin nu în timpul vieții autorului, Budai-Deleanu se imaginează pe sine în diverse posturi: a lectorului naiv, neavizat, incapabil de a distinge raportul între ficțiune și realitate (Idiotiseanu, Onochefalos), a lectorului experimentat, avizat, capabil să sesizeze nuanțele stilistice și ideatice implicate de scriitor în textul literar (comentatorul anonim, Mitru Perea, Erudițian, Filologos etc.), a lectorului-teolog, care discerne între substratul păgân și cel creștin care fuzionează în operă (Părintele Agnosie, Părintele Apologhios, Părintele Ascriteanul, Părintele Evlaviosu, Părintele Orthodoxos, Părintele Sfântoiescul, ori, cel mai periculos dintre toți, Părintele Disidemonescul), a istoricului care decelează trimiterile istoriografice implicate în scriere (Chir Criticos / Cocon Criticos, Coconul Politicos), a militarului cu experiență care admiră în Țiganiada doar scenele combative pe care le comentează (Căpitan Alazonios, Căpitan Pățitul) ș.a.m.d. Budai-Deleanu se amuză copios, imaginându-și cum ar fi putut fi interpretată opera sa de către un filolog, sau de către un istoric, sau de către un filosof, de către un teolog, de către un știutor de carte, de un om al armelor, ori de un nespecialist în ale literelor. Râsul hohotitor insinuat în opera lui Budai-Deleanu va răsuna și va reverbera și în scrierile unor autori ca Ion Creangă, sau Mihail Sadoveanu, cu care Budai este afin, fie și numai prin buna dispoziție contaminantă pe care o inspiră.

Din punctul meu de vedere, „comentatorul anonim" joacă un rol aparte în rândul multiplelor voci exegetice din „registrul minor al textului", pentru a denumi cât mai expresiv sub-textul literar budaidelean. Îl numesc așa, pentru că autorul nu i-a conferit un nume, deci o identitate. Până acum notele de subsol ale acestui comentator i-au fost atribuite lui Mitru Perea, care este corelativul fictiv al lui Petru Maior. În edițiile coordonate de Florea Fugariu, la „Indici de comentatori fictivi ai Țiganiadei B", se poate lesne constata, comparând notele desemnate lui Mitru Perea cu textul literar, că filologul-editor a repartizat acestui comentator toate notele lăsate nesemnate în original. În opinia mea, Budai-Deleanu a avut niște motive precise pentru care unele note le-a semnat Mitru Perea, sau abreviat M. P., iar pe altele le-a hărăzit unei tainice identități. Spun aceasta raportându-mă la o altă informație furnizată de Gheorghe Cardaș și coroborată de Florea Fugariu, ambii editori ai Țiganiadei care au ținut în mâinile lor manuscrisele Țiganiadei: există o diferență între cele două redacțiuni ale epopeii în ceea ce privește sub-textul literar. Dacă prima versiune a operei literare este adnotată parțial (informație furnizată de Gheorghe Cardaș), doar până la versul 5371 (mențiune oferită de Florea Fugariu), a doua variantă este adnotată integral; de asemenea, dacă în prima redactare a operei există doar doi adnotatori (detaliu regăsit în exegeza lui Savin Bratu), în varianta definitivă a operei numărul acestora se înmulțește prodigios, alcătuind un cor sub-textual polifonic. Sunt de părere că identitățile primilor doi comentatori ai Țiganiadei sunt cea a autorului, care se inserase deja în operă încă din *Epistolie închinătoare*, luându-și numele de Leonachi Dianeu (anagramă binecunoscută a numelui scriitorului), și cea a bunului său prieten, Petru Maior, pe care l-a introdus în operă sub identitatea comentatorului Mitru Perea (transcriere încifrată a numelui latinistului iluminist, fondator al Școlii Ardelene) și l-a anunțat tot în *Epistolie închinătoare*, în dedicație. Cred că, departe de casă, redactând o scriere care să-l facă să se simtă acasă într-o țară străină și care să-i mai alunge dorul de patrie, Budai-Deleanu, în primă fază, a făcut un exercițiu de creație și și-a imaginat cum ar recepta amicul

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

său, Petru Maior, această scriere. Și, din nevoia de comunicare, s-a inclus pe sine în urzeala operei sub o identitate anonimă, care analizează opera critic și detașat, pentru a discuta în tandem cu Mitru Perea epopeea. Este ușor de înțeles de ce Florea Fugariu a atribuit notele de subsol nesemnate lui Mitru Perea: atât adnotările semnate de Mitru Perea cât și cele anonime sunt redactate de un comentator doct, obiectiv, într-un limbaj elevat, deschizând multiple perspective asupra textului analizat. Din punct de vedere al tipologiei nu există diferențe între cei doi comentatori. Însă, personal, sunt de părere că un scriitor atât de atent la nuanțe și la semnificații cum este Budai-Deleanu nu ar fi lăsat la voia întâmplării un asemenea detaliu. Tocmai de aceea, în exegeza mea mă voi îndepărta de viziunea încetățenită până acum de critica literară și voi analiza separat de notele lui Mitru Perea pe cele lăsate intenționat nesemnate de poet în original.

Și mai remarcăm o dedublare a autorului, de data aceasta prezentă în supratext: Budai-Deleanu se identifică cu figura lui Vlad Țepeș, model de domnitor luminat, intransigent cu trădătorii, neiertător cu hoții, ori răufăcătorii, apărător al patriei mai presus decât al aspirațiilor personale. Exegeta Valy Ceia vorbește despre atributele definitorii ale personalității acestui conducător muntean, în care se regăsește însuși autorul epopeii parodice: „Singurătatea sa, caracterul aspru, însă onest, intransigența, severitatea se apropie de firea, dar și de viziunea politică a scriitorului" (Ceia 2002, 22). Prin urmare, în Țiganiada se poate remarca o dublă dedublare a scriitorului: în supratext, Vlad-Vodă este *alter ego*-ul poetului din cetatea Ceugmei, în infratext, „comentatorul anonim" este extensia individualității naratorului cigmăuan. Astfel, *ambele registre textuale conțin personaje cu care se identifică autorul!*

Nenumărate viziuni subiective ale criticilor literari pot alcătui o receptare obiectivă a notelor de subsol din Țiganiada. Astfel, în viziunea lui Savin Bratu, „Comentatorii Țiganiadei sunt virtuali critici ai operei, de diverse orientări politice, ideologice și artistice, cu diverse receptivități estetice și cu diverse ocupații. Ei închipuie lupta de opinii a epocii în momentul concret-istoric, al pragului de secol nou" (Bratu 1967, 50). Alexandra Indrieș este de părere că „Personajele acestei originale comedii sunt precis conturate și variate; unele sunt ridicole prin ele însele, altele servesc ca intermediar pentru ironizarea publicului imaginar și pentru sublinierea anumitor tâlcuri satirice ale alegoriei" (Indrieș 1967, 18) și că „Ironia lui Budai-Deleanu în crearea acestor personaje are totdeauna mai multe straturi" (Indrieș 1967, 19).

În conturarea nenumăratelor tipuri umane care populează sub-textul epopeic un rol esențial și individualizator îl are numele eroilor, capabil să sintetizeze într-un singur cuvânt multiplele aspecte ale personalităților complexe ale personajelor. Exact ca în genul dramatic, unde comicul de nume, ca subdiviziune a comicului de limbaj, reliefa strânsa legătură dintre denumirile actanților și particularitățile lor caracterologice, și în notele de subsol din opera budaideleană identitatea dintre individualitatea personajelor și apelativele definitoare este remarcată încă din primele exegeze literare pe marginea Țiganiadei. Astfel, Aron Densusianu afirma că „Tot de cunoștința și adâncul simț al limbei se ține și alegerea numelor pentru persoanele principale din poemă. Nu este nicidecum indiferent, cum ar crede cineva, ce nume se dă cutăror sau cutăror personagie din o poemă, mai ales când ele sunt consacrate prin istorie sau prin tradițiune. Din crearea unor asemenea nume sau din alegerea lor se cunoaște simțul fin de limbă, adâncirea psihică a caracterului ce se pune în acțiune, în general al talentului și măiestriei

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

poetului. Aceasta este cu atât mai greu, căci nici nu esistă, nici nu se pot fixa regule, din simpla cauză fiindcă aceasta este un simț nespus de fin de limbă și o lucrare psihică atât de intimă și particulară încât, chiar pentru acela în al cărui suflet se petrece și se îndeplinește această lucrare, adecă a scriitorului, a poetului, rămâne un ce misterios, ce el însuși nu poate să-și lămurească, ci simte numai din combinațiunea sunetelor din nume între sine și apoi a acestora cu timbrul psihic ce voiește să-l imprime caracterului că între ele se stabilește o armonie intimă, care mulțumește aspirațiunea, idealul poetului și cutare nume apărând investit cu cutare caracter; ele, *nume și caracter, atât sunt de închegate laolaltă și atât de tare se impun fantaziei cetitoriului și în urmă a întregului public, încât este cu neputință a se mai despărți numele de caracter sau din contră, căci numele reprezintă caracterul, iar caracterul numele.* Îndeplinirea acestui fenomen de simț al limbei și de lucrare oarecum misterioasă psihică pentru armonizarea și închegarea dintre nume și caracter s-a petrecut cu deplin succes în sufletul lui Deleanu și astfeliu numele eroilor săi […] sunt nu se poate mai nimerite, răsărind împrumutat oarecum numele din caracter și caracterul din nume și, ca formă etnică, fiind într-adevăr toate nume proprie elementului etnic pentru care se aplică" (Densușianu 1983, 230-231). Migala manifestată de poet în alegerea apelativelor pentru ai săi eroi este remarcată de un alt mare filolog al culturii române, G. I. Tohăneanu: „Ca toți scriitorii de seamă ai lumii, I. Budai-Deleanu alege cu grijă și cu har numele personajelor sale, vrednice de luarea-aminte și de interesul cercetătorilor" (Tohăneanu 2001, 39).

Numai Caragiale, peste câteva decenii, va mai valorifica stilistic unitatea dintre numele și caracterul personajului. Identitatea dintre nume și esența personajului o menționează și Paul Cornea în studiul introductiv al uneia dintre multele ediții ale Țiganiadei, punându-l pe scriitorul ardelean în relație cu dramaturgul muntean în această privință: „Budai-Deleanu are intuiția, pe care a posedat-o într-un grad maxim la noi Caragiale, a invențiilor verbale care trezesc rezonanța afectivă a personajelor și acțiunilor sugerate. […] Dar onomastica lui Budai-Deleanu, prin abundența și dexteritatea ei expresivă, pare a-l anticipa pe marele satiric" (Budai-Deleanu 1958, LIII). În raport cu Budai-Deleanu și Caragiale, Alecsandri este, în opinia mea, un neofit în arta „botezării" protagoniștilor săi, căci nu întotdeauna alegerile sale sunt cele mai reușite și mai expresive (oricât de mult ar sluji numele *Guliță* intențiilor artistice ale poetului-dramaturg, opțiunea nu este una inspirată tocmai datorită sonorității insolite a apelativului; de asemenea, o variantă nu neapărat potrivită este selectarea numelui Charles, pentru denumirea profesorului de origine galică a lui Guliță; formă franceză a germanicului Karl, care etimologic înseamnă „om liber", „om din popor", denominativul Charles nu are nicio legătură cu ideea de înșelătorie pe care o implică Alecsandri, atunci când s-a gândit la omonimia dintre numele francez și primele silabe ale cuvântului șarlatan – acestea sunt exemple din cea mai cunoscută trilogie a scriitorului moldovean, laureat de Academia Română). Nici preferințele onomastice ale marelui dramaturg nu sunt întotdeauna cele mai fericite. Vom exemplifica mai întâi cu apelativul femeii frivole, dornice să-și înșele soțul nu din iubire pentru amant, ci din dragoste pentru mondenitate, care transformă adulterul într-o… modă: Caragiale, pentru a sugera ideea că singura sa protagonistă din *O scrisoare pierdută* este o *femeie de viață*, îi conferă numele grecesc, Zoe, care înseamnă „viață", fără a ști însă că în limba greacă există două cuvinte care desemnează existența, cu nuanțe antinomice:

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

βίος – *bíos* (care înseamnă „viață materialnică, trecătoare”, respectiv viața scursă între momentul nașterii și cel al morții unui om) și ζωή – *zoé* (care semnifică „viață veșnică, spirituală”, respectiv viața de apoi, sau viața de după moarte). Nimic spiritual nu are în ființa ei Zoe Trahanache, care și-a pervertit sufletul și trupul de dragul lumii – cu toată pletora de nuanțe semantice pe care o implică această zicală românească! Un alt nume nu prea fericit ales este cel al soțului Zoei. Pentru a ipostazia tipul omului *zaharisit*, ramolit, Caragiale își denumește eroul Zaharia,care etimologic este însă un nume cu rezonanță biblică, teoforic chiar, de provenienţă ebraică, care continuă numele personal *Zekharyah*, un compus cu semnificația «Iahve și-a adus aminte». Dacă ne gândim că în Vechiul Testament Zaharia este numele tatălui Sfântului Ioan Botezătorul, cel care credea că Domnul i-a uitat dorința de a aduce un suflet pe pământ pentru a nu rămâne de ocara lumii, semnificația acestui teoforic este transparentă: în momentul în care îngerul îl înștiințează pe Zaharia că soția sa, Elisabeta, va naște un prunc ce va fi mare prooroc înaintea Domnului, destinul încapsulat în numele său se împlinește: Sfântul Ioan Botezătorul este semnul că „Dumnezeu și-a adus aminte” de preotul său, Zaharia! Din nou, nicio conotație religioasă nu implică numele soțului Zoei, Zaharia Trahanache! Eventual, putem considera numele o răstălmăcire a însemnătății sale etimologice, căci Zaharia lui Caragiale nu-și amintește nimic, fiind așadar un simbol al senilității! În trio-ul Budai–Alecsandri–Caragiale, scriitorul ardelean este triumfător, pentru că fundamentele clasice ale culturii sale prodigioase îl feresc de figuri etimologice eronate! Exegeza notelor de subsol va releva cât de bine denumește Budai-Deleanu unitatea dintre numele și caracterul personajelor sale sub-textuale (și nu numai, căci această armonizare perfectă e identificabilă și în supratext, în numele eroilor pitorești care alcătuiesc planul uman al epopeii!).

Numele eroului sub-textual **Androfilos** este un compus grecesc format din substantivul ἀνήρ, ἀνδρός (*anér, andrós*) care înseamnă „bărbat” și din care este derivat substantivul ἀνδρεία, ἀνδρείας (*andreía, andreías*) cu sensul de „bărbăție, virilitate, curaj, bravură” și adjectivul φίλος: „iubitor”, ce se tălmăcește prin „de curaj iubitorul”, denominativ care îi este paradoxal comentatorului, fiindcă, în loc să îndemne la vitejie, Androfilos preferă resemnarea. În alegerea acestui nume pentru fixarea caracterului personajului se pot intui intențiile ironice ale autorului, cu atât mai mult cu cât se ține cont de contextul în care și-a rostit personajul replica: bătrânul Drăghici le reamintește țiganilor jurământul făcut lui Vodă și responsabilitatea asumată odată angajați în luptă, însă ceilalți țigani fruntași îl combat, invocând tot felul de argumente și pricini pentru care războiul e o acțiune nebunească, câtă vreme presupune o încleștare între oameni care nu s-au văzut niciodată și care nu au motive de dispută. În acest punct, Androfilos, „de bărbăție iubitorul”, în loc să susțină punctul de vedere al înțeleptului Drăghici, care îi îndemna pe țigani să lupte, trece de partea țiganilor „iubitori de pace”, nebeligeranți. În argumentarea sa, comentatorul invocă chiar legile divine pentru a da și mai multă greutate poziției sale: „Căci după toate legile dumnezeiești și firești, nu suntem datori a pune la primejdie viața…” (B-D, p. 104). Singura situație în care Androfilos acceptă înfruntarea ca opțiune viabilă este amenințarea cu moartea: instinctul de supraviețuire, spune comentatorul, se trezește atunci când cineva este amenințat cu extincția.

Semnificația numelui comentatorului **Agnosie** este „neștiutorul” (Budai-Deleanu 1974, XXX). Vocabula e de sorginte grecească: ἀγνωσία, ἀγνωσίας (*agnosía, agnosías*)

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

și înseamnă „ignoranță”, fiind un derivat cu α privativ al verbului γιγνώσκω (*gignósko*): „a cunoaște”. Comentatorul intervine într-un dialog între Simplițian și Părintele Disidemonescul pe marginea curții vrăjite a Satanei, unde îngerul întunericului i-a ademenit pe cei mai bravi ostași prin intermediul unor apariții feminine încântătoare, în privința cărora comentatorul nostru ignar își exprimă neîncrederea: „Cine știe, doară toate acele fete au fost drăculeți în chip de om!” (B-D, 140). Acest „Cine știe…?” oglindește perfect caracterul ignorant al personajului: Agnosie admite posibilitatea ca atractivele femei să fie niște drăculeți deghizați, dar, în egală măsură, lasă loc și interpretării contrare, ca ființele să nu fie altceva decât ceea ce sunt, niște arătări fermecătoare. Personajul mai punctează și ofertanta capacitate de disimulare a Diavolului, care poate lua atât chip uman cât și animal. *Qui pro quo*-ul este un procedeu clasic de obținere a efectului cathartic prin râs. Prin intermediul acestui personaj, autorul propune euforia ca modalitate de purificare.

Semnificația numelui căpitanului **Alazonios** este „lăudărosul” (Budai-Deleanu 1974, XXX). Cuvântul original grecesc care îl inspiră pe scriitorul livresc de formație clasică este ἀλαζών: „șarlatan”, „impostor”, dar și „lăudăros”, „fanfaron”. Comentatorul râde de țiganii fricoși, pe care îi persiflează acid, numindu-i „babe” și nu ezită să-și etaleze vitejia: „Atâța oameni să să teamă de oarecâte sute de turci! Eu sângur nice de o sută nu m-aș teme!” (B-D, 186). Firea temătoare, dar și gurmandă a țiganilor se potrivește de minune cu zicala pusă de Creangă în gura Craiului, care-și apostrofează copiii pentru slăbiciunea și moliciunea caracterului lor: „La plăcinte înainte, la război înapoi!”.

Savin Bratu spune despre acest comentator că „vede în poezie numai bătăile ostășești și se grozăvește milităros, pe cât se vaită camaradul său, cpt. Pățitul”. (Bratu 1967, 52) Fiind un comentator specializat pe chestiuni militare, Ioana Em. Petrescu nu găsește altă soluție decât să analizeze această voce sub-textuală împreună cu o alta cu care intră în tandem, cea a căpitanului Pățitul: „căpitan Alazonis și căpitan Pățitul comentează (din unghiuri opuse și complementare) scenele de bătălie” (Budai-Deleanu 1984, 18).

Semnificația numelui **Apistos** este „neîncrezătorul” (Budai-Deleanu 1974, XXX), mai exact „cel necredincios”, sau „cel lipsit de credință”, căci, în limba greacă, termenul este un derivat cu α privativ (echivalentul prefixului negativ în limba română) al verbului πιστέυω: „a crede”. Numele comentatorului îi reflectă perfect caracterul său sceptic. Acest personaj sub-textual polemizează cu Mitru Perea în privința utilității ajutorului divin în lupta dintre români și turci: Apistos se îndoiește sincer că soarta unei bătălii omenești poate fi influențată de intervenția divină. Din punctul de vedere al acestui comentator, interferarea planului divin cu cel uman este o „basnă” (B-D, 245), adică o poveste, o spunere fictivă, ireală. Pentru a-și exprima necredința cu privire la ajutorul angelic acordat lui Vlad Țepeș de către Sfinții Giorgiu (Gheorghe) și Medru (Dumitru, iar nu Petru, cum eronat afirmă Mihai Zamfir în exegeza sa dedicată Țiganiadei, în al cărei subsol literar nu vede, din păcate, decât o influență tassoniană și nimic mai mult, dar nu e de mirare, câtă vreme filologul îl confundă pe Sân Medru cu Sân Petru!), comentatorul folosește un ton dubitativ și exclamativ deopotrivă („Ce basnă!”), fiind uimit de posibilitatea unei asemenea intervenții, dar fiind și neîncrezător într-o asemenea minune. În opinia acestui personaj, este suficientă puterea omenească într-o confruntare umană, prezența planului divin fiind un simplu artificiu pentru

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

minţile temătoare şi superstiţioase (în cadrul urzelii epice, interferenţa planului divin cu cel uman reprezintă o particularitate a epopeii, deci este o condiţie absolut necesară acestei specii literare monumentale, aşadar un artificiu literar). Pentru Apistos, absenţa dovezilor scrise cu privire la întrepătrunderea celor două planuri existenţiale constituie argumentul suprem pentru a-şi justifica ateismul.

Numele părintelui **Apologhios** are rezonanţă grecească şi înseamnă „apărător al cuvântului", iar, în interpretare creştină, „apărător al dreptei-credinţe", ştiut fiind faptul că în tradiţia biblică Domnul Iisus Hristos este Cuvântul întrupat. Cuvântul este un derivat cu prefixul ἀπό- al substantivului λόγος, λόγου: „cuvânt". Şi în cazul acestui personaj se poate observa o echivalenţă perfectă între numele personajului şi identitatea sa: Părintele Apologhios îi ia apărarea poetului, pe de o parte, şi credinţei creştine, pe de altă parte, argumentând cu cronici istorice că intervenţiile supraomeneşti sunt reale şi sunt atestate în multe scrieri, care certifică astfel existenţa planului divin care interferează cu cel uman. Comentatorul probează o bună cunoaştere a tradiţiei biblice, atât vetero- cât şi neotestamentare, arătând că sfinţii din tradiţia nouă testamentară, care le vin în ajutor creştinilor sunt echivalentul îngerilor salvatori ai oamenilor din tradiţia testamentară veche.

Numele comentatorului Chir **Criticos** provine din adjectivul elinesc κριτικός, care înseamnă „capabil de judecată, critic". Făcând conexiunea între numele personajului Chir Criticos şi personalitatea acestuia, Ion Rotaru afirmă că „Criticos ricanează" (Rotaru 1972, 45), adică ripostează batjocoritor la adresa conlocutorilor, pe care îi sfidează astfel, totul culminând într-un rânjet umilitor.

Despre acest comentator, Savin Bratu e de părere că este „unul din principalii comentatori pe care se bizuie reliefarea sensurilor Ţiganiadei, inclusiv a satirei ascunse…" (Bratu 1967, 51), aşadar este „exeget lucid al intenţiilor operei" (Bratu 1967, 51). Ioana Em. Petrescu accentuează rolul de comentator acid îndeplinit de acest interpret: „Criticos descifrează «satera ascunsă»" (Budai-Deleanu 1984, 18). Şi Grigore Ţugui crede la fel ca predecesorii săi: „Criticos desluşeşte sensurile alegoriilor, dublat uneori de Politicos (mai specializat)" (Budai-Deleanu 2004, 16). După cum şi numele i-o arată, acest comentator este *criticul prin excelenţă*, căci el demască intenţiile ironice ale poetului care sunt imperceptibile uneori unui cititor neavizat datorită ascunderii lor sub masca umorului, ce rezidă din contrastul între esenţă şi aparenţă.

Numele părintelui **Disidemonescul** este de sorginte grecească şi este în strânsă legătură cu individualitatea personajului. Cuvântul grecesc δεισιδαιμονία, δεισιδαιμονίας din care provine românescul „disidemonie" înseamnă „credinţă superstiţioasă", „superstiţie". Într-o adnotare, prin intermediul „comentatorului anonim", autorul explică ce înseamnă *disidemonie* – şi, implicit, tălmăceşte numele purtătorului său: vocabula este sinonimă cu cuvântul popular, devenit arhaism, *suprăstăciune*, şi semnifică „credinţă deşartă" (B-D, 220), adică superstiţie. Sub aura cuvioşiei şi a credincioşiei, insinuează Budai-Deleanu, se ascunde uneori urâciunea necredinţei.

În opinia lui Savin Bratu, acest comentator este, de departe, cel mai primejdios tip uman ipostaziat în sub-textul Ţiganiadei, dar, mai ales, înfierat de Budai-Deleanu: „Cel mai periculos pentru o operă ca Ţiganiada nu e, însă, Idiotisianul, care nu exprimă o forţă ideologică activă. Întreaga luptă literară Budai-Deleanu o va duce, ca şi pe aceea social-politică, cu *dogmatismul teologic, reacţionar şi agresiv*. Exponentul acestuia, în

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

corul cititorilor, este părintele Disidemonescul. Numele și semnificația lui constituie un simbol al înapoierii, care cere ura luptătorilor pentru progres.

Ioana Em. Petrescu vede în acest comentator întruchiparea firii populare superstițioase: „Părintele Disidemonescul nu acceptă pomenirea diavolului între creștini" (Budai-Deleanu 1984, 18).

Prin intermediul acestui comentator, Budai-Deleanu încearcă să-și imagineze cum i-ar fi fost interpretată opera de către un teolog, dar nu de către orice fel de cleric, ci de unul bigot, obsedat de a vedea peste tot lucrarea Diavolului, iar nu a lui Dumnezeu. E posibil ca prin intermediul acestei voci sub-textuale Budai-Deleanu să-și fi dorit să sublinieze distanța, enormă din punctul lui de vedere, între educația laică și cea bisericească împinsă la extrem și transformată în fanatism religios. Nu trebuie uitat contextul cultural în care a fost redactată Țiganiada: iluminismul insistă pe iluminarea maselor, pe scoaterea lor din întunericul necunoașterii, pe șansa la educație a tuturor oamenilor și pe un învățământ instituționalizat, scos de sub tutela Bisericii.

Părintele Disidemonescul reprezintă obtuzitatea mentală, incapacitatea desprinderii de tipic, de canon, simbolizează tirania literei, iar nu a duhului, tocmai de aceea face parte din categoria comentatorilor antipatici, cu care Budai-Deleanu nu rezonează absolut deloc. În calitate de monah, comentatorul nu poate să nu reacționeze la ceea ce știe că e potrivnic firii: hula împotriva lui Dumnezeu. Călugărul nu privește lucrurile cu detașarea senină a poetului, care își permite să glumească cu cele sfinte, ba chiar să fie și cârcotaș la adresa fețelor bisericești – niciodată la adresa lui Dumnezeu, deși impresia părintelui Disidemonescul este aceea că poetul blasfemiază. Reacția părintelui Desidemonescul reprezintă, în definitiv, viziunea unui teolog asupra textului poetic; dacă filologul îl laudă pe poet pentru puterea sa de creație, izvorâtoare a unei multitudini de tipuri umane, teologul îl condamnă pentru tovărășie la păcatele Satanei prin chiar mimarea condiției de creator specifică Divinității. În viziunea monahului, primul autor al ponegririlor împotriva dumnezeirii este poetul, căci el este creatorul personajelor, iar injuriile se nasc mai întâi în mintea lui și abia apoi răsar în gura personajelor. Comentatorul se postează în denunțătorul hulitorilor de Dumnezeu, pe care îi condamnă aspru; nu admite nicio critică la adresa Bisericii sau a reprezentanților ei, întruchipând mentalitatea tradițională potrivit căreia oamenii care-i slujesc lui Dumnezeu sunt toți sfinți și nu trebuie să fie judecați, căci criticarea lor va aduce detractorilor nenumărate pedepse duhovnicești, ajungând până la pierderea harului divin. Părintele Disidemonescul mai simbolizează și tendința de generalizare a ideii că orice om ireverențios la adresa Bisericii și a reprezentanților ei este neapărat necreștin (trebuie amintit faptul că, în epocă, a fi necreștin era sinonim cu a fi calvin sau reformator, apelative care funcționau ca reale injurii la adresa cuiva), așadar toți cei care fac acest lucru sunt lipsiți de credință. Stilul de vorbire al călugărului comentator amintește de cel al retorilor deprinși la școala logicii, care își concluzionează raționamentele astfel: „De aici s-arată că…". Nu în ultimul rând, trebuie analizată și modalitatea politicoasă prin care polemizează călugărul: pentru a condamna ireverența poetului, care și-a permis impoliteța de a-i defăima pe monahi, părintele Desidemonescul adoptă un ton reverențios, politicos, sugerat de pluralul formei verbale (pluralul politeții), neacordat cu subiectul său: „De aici se arată că alcătuitorul acestor stihuri *au fost* fără credință și doară vreun calvin (s.m.)" (B-D,

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

273). În acest fel, monahul înțelege să nu răspundă la rău cu rău, neadoptând același ton defăimător al laicului versuitor.

Numele personajului **Dubitanțius** este de origine râmlenească, fiind un derivat al verbului sufixat intensiv *dubito, -are*: „a se îndoi", „a ezita", la rândul său denominativ al lui *dubium*: „îndoială". Așadar, Dubitanțius este „cel care se îndoiește", „cel nesigur", „cel șovăielnic".

Alături de Androfilos, Părintele Agnosie, Alitofilos, Apistos, Părintele Apologhios, Părintele Ascriteanul, Cocon Coantreș, Arhonda Suflănvânt și Arhonda Suspusanul, acest comentator este unul episodic, având o singură intervenție, și anume în analizarea apelativului *ursariu* atribuit, impropriu potrivit comentatorului, lui Zăgan.

Formula „Nu să știe…" (B-D, 111), cu care își deschide Dubitanțius comentariul, sugerează discret firea ezitantă a personajului sub-textual, care își permite să pună la îndoială credibilitatea poetului în asocierea atributului *ursar*, care înseamnă, potrivit DEX, „bărbat (de obicei țigan) care avea urși dresați pe care îi punea să joace", cu antieroul Zăgan. De un caracter îndoielnic îi este și argumentarea: acest calificativ ar trebui să denumească o ceată țigănească pentru a putea însoți numele personajului („Nu să știe pentru ce numește poetul pe Zăgan *ursariu*, căci întră cetele cele mai sus pomenite nu să află ceata ursarilor!"; B-D, 111).

G. I. Tohăneanu se arată interesat de denominativul Zăgan, însă nu pomenește nimic despre insolitu-i determinant: „Ca nume propriu al unuia din personajele Țiganiadei, *zăgan* este folosit cu un coeficient vădit de ironie. Și *zăganul* și…*cioara* sunt, până la urmă, tot zburătoare, dar… la altitudini diferite" (Tohăneanu 2001, 41). Asocierea acestor două vietăți are în comun mediul în care ele trăiesc, căci și vulturul de mare altitudine, și ursul sunt întâlniți la munte, însă persistă o notă de nefiresc în această aliere. Până la urmă, atributul *ursariu* evidențiază o trăsătură specifică țiganilor, care pentru bani fac orice, ba chiar dresează și urși, punându-i să danseze! Nimic mai nefiresc decât un urs dănțuitor, dar absurdul este una din „calitățile" acestei nații pestrițe, iar un subtil cunoscător al specificului țigănesc precum Budai-Deleanu nu avea cum să nu sesizeze aluzia comică, mai bine zis burlescă, a acestui determinativ.

Numele comentatorului **Cocon Erudițian** este de origine latină și surprinde desăvârșit esența caracterologică a personajului sub-textual: Erudițian este un derivat al adjectivului participial *eruditus*: „învățat", „cultivat", „priceput", al verbului *erudio, -ire*: „a învăța", „a instrui", „a forma". Așadar, Erudițian semnifică „cel doct", „cel învățat", „știutor de carte".

Intuind relația dintre numele personajului și tipul uman pe care îl întruchipează, filologul, Ion Rotaru îl consideră pe comentator drept cel care „intră în amănunte explicative" (Rotaru 1972, 45). În opinia lui Savin Bratu, acest comentator este „*personaj ilustrativ pentru Școala ardeleană*, care are dreptate în genere, dar căruia Budai-Deleanu nu uită să-i accentueze, până la șarjă, pedantismul… (s.m.)" (Bratu 1967, 51). Din perspectiva Alexandrei Indrieș, criticul Erudițian „comentează referințele de ordin cultural și istoric, sau pretins istoric adesea, subliniind prin «erudiția» sa elementele de parodie literară încifrate poemului; el e, totodată, *caricatura cititorului pedant, livresc*. […] Dar Erudițianu mai are încă o semnificație: el este o satirizare la adresa celor ce ar căuta în opera poetică influențe și izvoare, fără să le sesizeze caracterul parodistic intenționat. Pe de altă parte – căci personajul nu e lipsit de complexitate – *Erudițianu*

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

e tipul criticului opac la farmecele fanteziei poetice și care nu gustă decât ceea ce are o bază precisă, documentară. Adesea el își exprimă, într-un mod sâcâitor, dubiul față de amănunte concrete ale imaginii (s.m.)" (Indrieș 1967, 19). Ioana Em. Petrescu vede în Erudițian confratele literat al lui Filologos: „comentariul filologic (adesea, comedie filologică) e specialitatea părintelui Filologos și a lui Erudițian" (Budai-Deleanu 1984, 18). Valy Ceia afirmă despre Erudițian că „Rolul acestui comentator este îndeosebi cel de a arunca punți între operele literare, pe de-o parte, între poet și cititori, pe de alta. *Transmițător «mecanic» al informațiilor, un soi de… enciclopedie însuflețită, implicarea sa este minimă* (s.m.)" (Ceia 2002, nota 124, 165). În viziunea sintetizatoare a lui Grigore Țugui, „Erudițian este preocupat îndeosebi de identificarea surselor" (Budai-Deleanu 2004, 16). Marius Chivu pune semnul egalității între Leonachi Dianeu, anagrama numelui lui Budai, și Erudițian: „Dacă *Prologul* și *Epistolie* ar fi fost așezate în subsolul paginii, Leonachi Dianeu s-ar fi confundat cu Erudițian" (Budai-Deleanu 2011, 26). De asemenea, exegetul vede în acest personaj un *alter ego* al lui Budai-Deleanu: „Persiflându-și propria creație, nu uită să plăsmuiască un Erudițian care să-i amendeze pe cei care ar căuta în opera poetică altceva (a se citi documente) decât farmecul pur al fanteziei" (Budai-Deleanu 2011, 27).

Alături de „comentatorul anonim", Mitru Perea, Chir Criticos, Părintele Filologos și Musofilos, Erudițian este unul din comentatorii creditabili din sub-textul Țiganiadei, ale cărui opinii sunt viabile și demne de luarea-aminte a cititorului. Notele sale sunt numeroase și relevă un comentator doct și obiectiv, ale cărui afirmații au caracter de generalitate și cuprind cele mai vaste domenii (Erudițian are cunoștințe temeinice de istorie – bunăoară, vorbește despre pasajul din Herodot în care istoricul antic pomenește oastea lui Xerxes, împăratul Persiei, care atacă grecii (v. B-D, 109) –, de etnografie – criticul afirmă că originea poveștii lui Arghir și a iubitei sale, Ileana, este ardelenească (v. B-D, 131), vorbește despre credința populară în existența fermecătoarelor făcătoare de farmece (v. B-D, 109), ori despre practici vrăjitorești care au impresionat mentalul colectiv românesc (v. B-D, 197) – etc.

Numele comentatorului Părintele **Evlaviosu** este tot de rezonanță grecească, neogreacă mai exact, și înseamnă „cel cucernic", „cel pios", „cel profund religios". Adjectivul *evlavios* e creat pe teren românesc cu prefixul *-os* atașat substantivului *evlavie* care provine din grecescul εὐλάβεια, al cărui sens particular este „pietate", „frică de Dumnezeu". Și în cazul acestui personaj se poate observa corespondența perfectă între felul de a fi al criticului sub-textual și denominativul său.

Pentru Ioana Em. Petrescu, această față bisericească portretizează tipul celui care crede și nu cercetează, respectiv al unui biet credincios „sărac cu duhul", expresie înțeleasă nu în accepția ei duhovnicească, adevărată, de creștin însetat de Adevăr, de ființă umană setoasă după sacru, ci în interpretarea ei vulgară, de crezător orb, lipsit de rațiune: „părintele Evlaviosu ia apărarea miraculosului creștin în virtutea principiului că «Cel ce nu crede aceste, nici altele nu va crede.»" (Budai-Deleanu 1984, 18). În nota de subsol în care părintele Evlaviosu deplânge atitudinea ireverențioasă a poetului la adresa călugărilor: „Poetul acesta eu văd că de nime bine nu vorbește. Acum s-apucă și de săhastri, amărâtul, și nu știe că toată învățătura lumii aceștia e gunoiu înaintea lui Dumnezieu, și acei precuvioși părinți, măcar că putea să să procopsască în științele deșerte, dar le defăima și să frângea cu posturi și tot feliu de netihnă omenească, ca să

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

dobândească împărăția cerurilor" (B-D, 315), Ion Rotaru întrevede ascunsă o puternică infuzie de „ironie voltaireană" (Rotaru 1979, 150).

Părintele Evlaviosu reprezintă încă un comentator din seria celor care nu înțeleg opera ca o alcătuire alegorică prin intermediul căreia poetul își permite să condamne tare omenești și să moralizeze, ci raportează conținuturile la credința ortodoxă și le cataloghează drept adevărate, ori blasfematoare. Astfel, reprezentantul bisericii argumentează că există în *Biblie* și în *Viețile Sfinților* dovezi ale interferenței planului divin cu cel uman (v. B-D, 245), susține efectele miraculoase ale apei sfințite (v. B-D, 273), ori ale sfintei cruci (v. B-D, 274), care sunt capabile să alunge demonii, chiar și pe cei ce-și iau înfățișarea unei fecioare lipsite de apărare în fața turcilor, ori pune la îndoială descinderea la Iad a lui Parpangel, câtă vreme scrierile biblice afirmă că este cu neputință ca sufletele odată desprinse de trup să revină pe pământ (v. B-D, 298).

După cum numele o sugerează (care e un compus de obârșie grecească, alcătuit din adjectivul φίλος: „iubitor" și substantivul λόγος, λόγου: „cuvânt" și se tălmăcește prin „iubitor de cuvânt"), comentatorul numit Părintele **Filologos** este specializat în domeniul filologiei, este un specialist al literelor. În fapt, Părintele Filologos este exponentul Școlii Ardelene pe principii lingvistice, după cum Mitru Perea sau Politicos sunt reprezentanți în domeniul istoriografiei. Prin intermediul acestei voci sub-textuale, Budai-Deleanu introduce în mentalul colectiv toate dovezile latinității limbii române ofertate de textul poetic. Acest aspect dovedește justețea opiniei că latinistul ardelean s-a folosit de nivelul infratextual al operei sale pentru a populariza preceptele Școlii Ardelene cu scopul de a scoate din ignoranță poporul român semidoct din zorii veacului al XIX-lea.

Din perspectiva lui Savin Bratu, acest comentator este „replica specializată în explicații etimologice" (Bratu 1967, 51) a lui Erudițian. Și Ioana Em. Petrescu îl vede pe Filologos în relație (intelectuală) cu Erudițian: „comentariul filologic (adesea, comedie filologică) e specialitatea părintelui Filologos și a lui Erudițian" (Budai-Deleanu 1984, 18). Grigore Țugui apreciază corect, deși lapidar că „Filologos pune în evidență etimologii și filiații lingvistice" (Budai-Deleanu 2004, 16).

Părintele Filologos este un comentator atipic în corul sub-textual polifonic și îl simbolizează pe teologul erudit, care tinde spre cunoașterea absolută, nelimitându-se strict la dogmatismul credinței ortodoxe, din ale cărui tipare nu vrea să iasă și să le depășească, precum alți confrați de-ai săi, ca Părintele Disidemonescul, Părintele Apologhios, Părintele Ascriteanul, sau Părintele Evlaviosu. Pentru acest critic, știința este infinită și se realizează pe multiple paliere, motiv pentru care se poate constata cu ușurință că în comentariile acestui interpret există trimiteri variate la cultura universală.

Domeniul în care excelează acest comentator este cel al etimologiei, însă teologul-filolog dovedește și o bună cunoaștere a literaturii culte, aflându-se astfel în opoziție cu alți monahi care acceptă ca singură modalitate de cunoaștere autentică textul biblic ori scrierile patristice. Astfel, Părintele Filologos arată că vorba curentă în popor, *sânt* (iar nu *sfânt*, utilizată frecvent în limbajul teologic), este de sorginte latinească, că originea cuvântului românesc *laur* este vocabula latinească *laurus* (v. B-D, 161), că termenul șoiman este de origine turcească (v. B-D, 203) etc., dar oferă și informații despre civilizația și cultura romană (într-un loc, Chir Filologos vorbește despre obiceiul romanilor de a-și încununa învingătorii cu frunze de dafin / laur; v.

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

B-D, 161), ori despre vestiții scriitori latini, cum este cazul lui Ovidius Publius Naso, un excelent exponent al culturii clasice latinești („*Nason* este Ovid, poetul romanilor, care au scris de dragoste. Și pentru aceasta fu izgonit de August Chesariu, la Tomos, pe malul Mării Negre."; v. B-D, 289). Filologos este și un minuțios gramatician, care corectează exprimarea populară eronată a personajelor din supratext. Indicațiile sunt subtile, căci comentatorul nu-și permite să mustre fățiș inadvertența morfologică, pe care însă o îndreaptă cu multă finețe. Astfel, vorbele rostite de Tandaler, care-i instruiește pe „vajnicii" soldați țigani cum să-și organizeze străjile pe timpul nopții: „*Stăi! care*..." sunt corijate în spiritul lingvistic pur al limbii române: „[…] *stăi, cine ești*, sau *cine-i?* sau și, cum zice el, *care-i!*..." (v. B-D, 257) – propoziția incidentală arată că eruditul umanist este îngăduitor cu abaterile de la normă specificii vorbirii populare, potrivite în graiul personajelor ieșite din popor, al cărui limbaj poetul îl reproduce *tale quale* ca mijloc de sporire a autenticității eroilor săi. Formația teologală a lui Chir Filologos este vizibilă, bunăoară, în explicarea semnificației biblice a lui Asmodeu: „Acesta încă este nume de diavol, cunoscut la S. Scripturi, și mai cu samă să chiamă duhul înșelăciunilor…" (v. B-D, 214).

Părintele Filologos simbolizează acribia filologică concretizată în toate domeniile disciplinei umaniste: gramatică, lingvistică, beletristică. Preocupările filologice reprezintă trăsătura dominantă a acestui adnotator: rigurozitatea în domeniul științific al literelor este mărturisită de însuși Chir Filologos: „Mult mi-am bătut capu ce va să zică acest cuvânt…" (v. B-D, 293). Coștiinciozitatea sa lingvistică îl determină să compare sursele livrești („[…] am căutat anume și eu la original și am aflat tot așa."; v. B-D, 293).

Numele Coconului **Idiotiseanul** este unul dintre puținele nume sub-textuale de origine latinească. El trebuie raportat la unul dintre puținele substantive masculine de declinarea I, *idiota, idiotae*: „necunoscător", „ignorant", „om simplu", cuvânt împrumutat în latină din grecescul ἰδιώτης, ἰδιώτου: „om de condiție modestă", „simplu cetățean" de unde derivă sensul de „simplu", „ignorant", „vulgar". Stabilind legătura dintre numele comentatorului Cocon Idiotiseanul și atributul acestuia, Ion Rotaru afirmă despre acest interpret că „Idiotiseanul se miră prostește" (Rotaru 1972, 45).

Dimitrie Popovici consideră că „Dintre toate personajele ce împodobesc cu competența lor comentariul operei, singurul pe care îl satisface versul popular este Cocon Idiotiseanul. El ar fi dorit ca poema să fie scrisă în «versuri cum sunt obicinuite» și-și propune chiar să transforme anumite părți ale ei în «viersuri de ale noastre, ca să ne-o cânte apoi țiganul nostru»" (Budai-Deleanu 1981, 455). Dimitrie Popovici simte disprețul lui Budai-Deleanu pentru acest comentator, în care intuiește un urmaș îndepărtat și deghizat al lui Ion Barac, poetul ale cărui versuri le renega poetul cigmăuan și motivul pentru care el s-a apucat să scrie „o poezie nouă": „Versurile acestea nu le aprecia poetul nici în produsele literare ale poporului, nici în opera cultă: povestea lui Barac despre Arghir era «în stihuri proaste alcătuită și tipărită» și el a socotit necesar s-o scrie «într-altă formă de versuri»" (Budai-Deleanu 1981, 455). Pe Cocon Idiotiseanul, Savin Bratu îl prezintă în antiteză cu Simplițian și consideră că „nu e numai cum îl arată numele, ci și suficientul reprezentant al «gustului vechi» - boieresco-lăutăresc, îngâmfat și încăpățânat" (Bratu 1967, 51). În opoziție cu opinia lui Savin Bratu, Alexandra Indrieș consideră că „Idiotiseanul, *cu logica sa rudimentară, cu veșnicele*

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

sale încercări de a reduce imaginile poetice la glasul simplist al «bunului simț» banal, e o caricatură a lui Simplițian. De exemplu, opac cu desăvârșire la splendidul episod al convorbirii dintre Parpangel și Iha (ecoul) în care, probabil pe urmele unei celebre poezii din barocul german, poetul nostru creează prima piesă de mare virtuozitate din versificația românească, Idiotiseanul vrea neapărat o situație verosimilă: «Ce țigan nebun! Dar nu putea el să cunoască că nimene nu-i răspunde, ci numai sunetul vorbelor lui să răzbătea?» (notă la IV, 83) (s.m.)" (Indrieș 1967, 19). Grigore Țugui îl caracterizează simplu: „Idiotiseanu nu agreează ficțiunea și nicio altă formulă poetică în afara celei folclorice" (Budai-Deleanu 2004, 17).

Pentru comentariul lui Idiotiseanu la ecoul scos de vorbele lui Parpangel, Leonid Dimov spune: „Comentatorul Idiotițeanu este voit pus aici a spune o enormitate, tocmai pentru a se demonstra că *receptarea artei n-are nimic comun cu simplitatea* (s.m.)" (Dimov 1970, 3).

Semnificația numelui de obârșie grecească, **Micromegas**, este, în sens literal, un oximoron, „mic-mare", iar în plan simbolic înseamnă „om mic care face pe marele" (Budai-Deleanu 1974, XXX).

Acest comentator, spune Savin Bratu, este „preluat direct din Voltaire" (Bratu 1967, 53) și, după cum numele i-o arată, simbolizează „un mic om mare" (Bratu 1967, 53). Alexandru Piru este mai precis decât Savin Bratu, echivalându-l pe Micromegas cu „Fontenelle într-o povestire filosofică de Voltaire" (Budai-Deleanu 1974, XXX).

Momentul ivirii acestui comentator este semnificativ: Micromegas dezaprobă comportamentul reprobabil al călugărilor ispitiți de apariția unei feciorelnice ființe, la ceas de taină, sub acoperământul mănăstirii. Se simte aici puternic infuzată ironia voltairiană la adresa cinului monahal aspru condamnat de către iluminiști, cu maliţiozitate chiar. Nota umoristică a comentariului este răsunătoare: comentatorul se miră în mod repetat cum de au izbutit toți celibii să încapă într-o biată chilioară monastericească – în metatext se aude râsul hohotitor al autorului, care persiflează, încă o dată, ipocrizia reprezentanților bisericii: „Adecă mai toată mănăstirea era în chilie! De bună samă au trebuit să fie chilia mai mare decât cele obicinuite!" (B-D, 275). Nefirescul situației create de apariția fiicei Evei în așezământul monahal, în mod normal loc al reculegerii, unde domnește ordinea și liniștea, este surprins de comentator printr-un enunț exclamativ: „Ce îngăimăcitură!" (B-D, 276), care subliniază vânzoleala monahilor aprinși de poftele trupești și dezordinea pe care o aduce cu sine păcatul, căci acesta este, potrivit aluziei subtile a teologului de formație umanistă, Budai-Deleanu, tâlcul simbolic al neascultării de Dumnezeu: recăderea în haos. Dorința de anonimat a călugărilor, care doresc să-și tăinuiască faptele rușinoase, este admirabil înfierată de Micromegas: „Mă mir că nu striga ei să să cunoască unul pe altul; însă doară fieșcare vrea să fie necunoscut și să bătea mutește" (B-D, 276). În toată țesătura epico-lirico-dramatică a Țiganiadei se simte formația teologică a lui Budai-Deleanu: el nu este însă un habotnic, ci un trăitor al Cuvântului care devine faptă.

Micromegas este un comentator unic în rândul criticilor sub-textuali, fiind singurul care atestă livrescul scrierii budaidelene: semnificația acestui personaj îi este cunoscută doar unui lector erudit, familiarizat cu opera lui Voltaire și îi scapă cu desăvârșire unui cititor ignar, care va trece nepăsător pe lângă această prezență episodică ce nu influențează puternic „comedia filologică" din infratext.

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

Numele comentatorului **Musofilos** născocit de autor este un compus sudat din cuvântul grecesc, μοῦσα: „muză” și vocabula grecească, φίλος: „iubitor”, care literal se tălmăcește prin „iubitor de muză (sau Muze, ca divinități inspiratoare ale poetului)”.

Pentru Ion Rotaru, numele acestui comentator reflectă statutul personajului între ceilalți adnotatori: „Musofilos explică procedeul alegoriilor” (Rotaru 1972, 45).

Din punctul de vedere al lui Savin Bratu, Musofilos este „acel adept al *specificului poeziei* pe care-l cheamă Musofilos, amantul muzelor, deci un critic-artist el însuși” (Bratu 1967, 51) și, în egală măsură, „purtătorul de cuvânt” (Bratu 1967, 50) al pozițiilor inovatoare „în estetica secolului” (Bratu 1967, 50). Savin Bratu detaliază: „Comentator receptiv la poezie, Musofilos e cel ce știe «ce este poezia și ce va să zică poetul.» Musofilos îi repudiază în ansamblu pe toți criticii poeziei, denumindu-i *cârtitori*, chiar și pe cei ce-i slujesc, de fapt, poetului însuși, în precizarea pozițiilor sale, în interpretarea justă a creației sale” (Bratu 1967, 51). Ioana Em. Petrescu păstrează și ea nota auctorială și consideră că „Musofilos (Iubitorul de muze) explică natura adevărului poetic” (Budai-Deleanu 1984, 7), viziune care amintește de opinia lui Savin Bratu. În plus, aceeași exegetă afirmă că aceluiași interpret sub-textual îi este atribuit „comentariul specializat estetic” (Budai-Deleanu 1984, 18). Grigore Țugui îl cataloghează simplu: „Musofilos este mai ales poetician” (Budai-Deleanu 2004, 16).

Alături de „comentatorul anonim”, Mitru Perea, Coconul Erudițian, ori Părintele Filologos, Musofilos este criticul creditabil, ale cărui interpretări sunt viabile și riguroase.

Semnificația numelui lui **Onochefalos** este „cap de măgar” (Budai-Deleanu 1974, XXX), iar vocabula compusă e de origine grecească: ὄνος: „măgar” și κεφαλή: „cap”. Pentru a „greciza” și mai mult denominativul, Budai-Deleanu l-a turnat într-o terminație specific elenă: *-os*. Prin intermediul numelor acestor comentatori sub-textuali devine și mai vizibilă formația clasică, greco-latină, a stihuitorului ardelean, care este un scriitor cult. Onochefalos îl ipostaziază pe lectorul naiv, care nu înțelege alegoria poetică și nu este capabil să depisteze semnificațiile ascunse mascate de poet sub haina râsului. Nu înțelege mesajul poetic, iar opera nu reverberează în mintea-i plată. Versurile lui Ion Barbu dedicate lui Crypto cel ascuns, îndărătnic și incapabil să se autodepășească i se potrivesc de minune acestui critic credul și lipsit de prefăcătorie: *„Dar soarele, aprins inel, / Se oglindi adânc în el; / De zece ori, fără sfială,/ Se oglindi în pielea-i cheală. // Şi sucul dulce înăcreşte! / Ascunsa-i inimă plesneşte…”*.

În Chir Onochefalos, Savin Bratu îl vede pe cel care „traduce întotdeauna brut imaginea artistică și o ia *ad litteram*; pentru el nu există ficțiune artistică și toate se pot justifica de vreme ce i se spune că «așa au fost găsit scris». Altfel onest și credul, e preferat manifest tuturor soiurilor de critici din tagma părintelui Disidemonescul” (Bratu 1967, 52). Alexandra Indrieș, pe de altă parte, afirmă că „Onochefalos, cu credulitatea sa nestrămutată în documente, în tot ce «să află scris», e o reducere la absurd a lui Erudițianu” (Indrieș 1967, 19). Constanta acestui comentator, credința oarbă în textul scris, care denotă platitudinea părerilor critice, este reliefată și de Grigore Țugui: „Onochefalos vede unilateral, este total imun (și alergic) la tot ce ține de imaginație, crezând doar în document” (Budai-Deleanu 2004, 17).

În opinia mea prin acest comentator Budai-Deleanu vrea să blameze buna-credința unor cititori, care iau de bune toate cele pe care le citesc, considerând că, de vreme ce sunt scrise, informațiile sunt și adevărate și valoroase. Or, Budai-Deleanu

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

atrage atenția, prin această voce din subsol, că omul trebuie să disemineze ceea ce citește și că în cărți el poate găsi multe lucruri vătămătoare pentru suflet, minte și trup deopotrivă, că tomurile pot fi periculoase dacă nu sunt implicate rațiunea și bunul-simț în lectură.

Ticul verbal și mintal al lui Onochefalos, concretizat în exprimarea stereotipă: *„Dacă așa au găsit poeticul scris!”*[3] subliniază platitudinea gândirii acestuia și poate fi sursa de inspirație a lui Caragiale pentru un alt personaj maniacal, obsedat de o unică întrebare: este vorba de Cetățeanul turmentat al *Scrisorii pierdute* și a sa problemă existențială: *„Eu cu cine votez?”*, chestiune care reprezintă nedumerirea – singura esențială pentru el – a omului simplu, a omului de rând, amețit de haosul minciunilor electorale din care nu se poate sustrage. Ambele personaje sunt ființe de bună-credință, care cred orbește – Onochefalos în ceea ce stă scris, Cetățeanul turmentat în ceea ce aude de la politicieni venali. Clișeul verbal al lui Onochefalos constituie tălmăcirea românească a unui dicton latinesc pe care de bună seamă că Budai-Deleanu, latinist fervent, îl cunoștea foarte bine: *Quod scripsit, scripsit.*, ce se traduce prin „Ce e scris, e bun scris.” Că lucrurile stau așa o dovedește însuși comentatorul într-o replică de-a sa: „Ba caută să crezi, vere, căci așa este scris; și *dacă-i scris odată, îi scris!...* (s.m.)” (B-D, p. 137).

Este un fapt bine știut că numele comentatorului **Mitru Perea** reprezintă anagrama lui Petru Maior, bunul prieten al lui Budai-Deleanu, fondator al Școlii Ardelene și latinist convins ca și poetul. Surprinzător este că, chiar și prin metateză, autorul păstrează ideea de sfințenie sugerată de apelative: Petru devine Medru / Mitru, prescurtare a numelui Sfântului Dumitru. Paronimia îi slujește poetului în jocul dedublării unei persoane reale într-una imaginară.

În viziunea lui Savin Bratu, Mitru Perea este, din punct de vedere al importanței în sub-textul literar, „*Primul adnotator, căruia într-o primă variantă i se atribuie nemijlocit toate «băgările de seamă»* (s.m.)” (Bratu 1967, 50)[4], identificat cu Petru Maior, motiv pentru care „reprezintă, sintetic, pozițiile esențiale ale Școlii ardelene” (Bratu 1967, 50). Foarte interesant este faptul că, în opinia criticului literar, comentariile nesemnate, care îi aparțin autorului, îi sunt conferite tot acestui comentator subsidiar: „Autorul și le adaugă pe cele afirmate oarecum ca aparținându-i, dacă ținem seama de faptul că apar nesemnate, în ansamblul lor însă nediferențiate de cele atribuite lui Mitru Perea” (Bratu 1967, 50). Aceste observații ale criticului literar, Savin Bratu, ne îndeamnă la meditație asupra rolului adnotațiilor, așa cum a fost el gândit de autor și să credem că opera, fiindu-i dedicată bunului său prieten, Petru Maior, a fost imaginată inițial, în subsol, ca un dialog închipuit cu acesta: în lipsa unei conversații reale, imposibile câtă vreme Petru Maior era în țară, iar Budai-Deleanu autoexilat pe meleaguri străine, scriitorul ardelean a proiectat în imaginar cum ar fi decurs receptarea operei de către amicul său. Până și faptul că Budai-Deleanu a lăsat nesemnate anumite note de subsol, care pot fi lesne atribuite însuși autorului, susține, în opinia mea, această ipoteză a unei discuții amicale și polemice deopotrivă în sub-text. Interesantă

3. Prin frecvența cu care se repetă această formulă stereotipă e ușor observabilă mania acestui personaj care exprimă în mod sincer ceea ce gândește: „poeticul așa află scris” (B-D, 119), „Cum să nu fie cântat, când se află scris așa!” (B-D, 126), „Dar nice poetul are vină dacă au aflat așa scris.” (B-D, 155) etc., etc.
4. Această remarcă a autorului este preluată de la un alt filolog român, Ovid Densusianu.

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

este și opinia exegetei, Alexandra Indrieș, care presupunea că notele de subsol au fost redactate după ce Budai-Deleanu și-a finalizat opera și ele s-au înmulțit pe măsură ce autorul cigmăuan a simțit ce resurse umoristice și ironice zac în aceste comentarii pe marginea textului literar (v. Indrieș 1967, 18).

Pentru Alexandra Indrieș, „Mitru Perea reprezintă comentatorul inteligent; el e cel ce explică, dar cel mai adesea explicația sa e doar aparentă, el râde mereu pe ascuns de cititorul incapabil să priceapă născocirile lui «Leonachi Dianeu». Mitru Perea comentează expresiile cele mai clare, presupunând că nici acestea nu vor fi înțelese. […] Același ton insistent, vădind neîncrederea în perspicacitatea cititorului, se găsește în mai toate «însămnările» și «luările aminte» ce-i aparțin. Necruțătoare e ironia sa atunci când, pretinzând că explică, nu face decât să «traducă» în proză versurile, rezumând imaginea. […] Sunt deci false explicații, în cazul acestora. Autorul n-are încredere că ironiile sale din textul poemului vor fi înțelese. Pe unele le ține secrete, dar pe altele, și adesea pe cele mai evidente, le explică prin intermediul lui Perea, accentuând astfel subtil permanenta sa suspiciune față de cititorii cu care dialoghează în această originală polemică” (Indrieș 1967, 19).

Ioana Em. Petrescu îl cataloghează drept „comentatorul universal, spirit enciclopedic deopotrivă priceput în filologie, politică, istorie și filosofie. Voce privilegiată, Mitru Perea (prietenul Petru Maior) întrupează ipostaza de critic al autorului, care se ascunde astfel, se contemplă și se joacă pe sine în acest personaj în egală măsură real și fictiv, așa cum se juca pe sine – ca poet – în înfățișarea eroicomică a lui Parpangel” (Budai-Deleanu 1984, 18). De asemenea, mai original este punctul de vedere al autoarei care crede că scriitorul ardelean își îndreaptă săgețile sarcastice spre însuși amicul său, „căruia Budai-Deleanu îi face un portret prietenesc-ironic de iluminist grav, mereu preocupat de educația cititorilor «neînvățați cu stihuri»” (Budai-Deleanu 1984, 17-18). Dacă ne gândim la reprezentarea făcută de Nicolae Iorga lui Petru Maior, pe care îl prezintă drept un om dedicat luminării oamenilor simpli prin cultura binefăcătoare, fie ei tineri, ori vârstnici, atunci comentariul Ioanei Em. Petrescu își pierde palida tentă malițioasă: „Ni spune el însuși – povestind spre apărarea sa viața pe care o dusese ca protopop – cum trimitea pe flăcăi și fete «la diacul bisericei, a învăța lucrurile cele creștinești», cum impunea părinților să supravegheze acasă învățătura copiilor lor. Cu aceștia ținea însuși, în visitele sale de protopop, «examen» prin sate și astfel făcea cultura înțeleasă și iubită și de cei în vârstă, *dumerea* cum scrie el, și *bătrânii ca să învețe*. «Vara umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sunt adunați pruncii a paște vitele și, văzându-i, îi striga la dânsul; carii, cunoscându-l îndată, alergau toți acolo, și el îi întreba cele ce au învățat și de nou îi mai învăța și luminà, având osebită dulceață de a băilui cu pruncii, pentru care a tuturor era iubit… Atâta au fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățătură, cât pruncii uitase jucăriile sale și, când se întâlniau la uliță, tot de învățătură grăiau și se întrebau unul pe altul. Fetele cele mari încă, adunate la șezătoare a toarce, în loc de obicinuitele nebunii, despre învățătura lucrurilor celor sfinte povesteau și se întrebau. Atâta au fost întru intăiu prostia oamenilor acelora în treaba învățăturei acesteia, cât unii, ca când ar fi venit o nevoie mare pe sat, așa și până la domnii locurilor au ajuns cu plânsoare asupra protopopului, ca să-i scutească de învățătură. Iară după aceia, văzând nu numai pre fii, ci prin dânșii și pre sine însuși învățați în cele trebuincioase, i-au iertat de păcate, lui

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

Petru Maior și părinților lui ce l-au făcut. Așa s-au purtat Petru Maior cu învățătura pre locurile acele.»”[5] (Iorga 1933, 239-240). Este înduioșătoare pasiunea pe care a depus-o Petru Maior într-o viață de om pentru a înălța poporul din întunericul neștiinței la lumina cunoașterii pentru a nu mai fi rob, pentru a nu mai sluji interesele altor nații, ci propriile foloase, dar, în egală măsură, este revoltătoare ignoranța oamenilor, care au știut să răspundă cu rău la binele ce li se făcea.

Viziunea lui Grigore Țugui despre acest critic erudit plurivalent este mult mai simplistă și simplificatoare: „Mitru Perea rezumă și explică secvențe ale subiectului” (Budai-Deleanu 2004, 16). Perspectiva lui Grigore Țugui, este, în ceea ce mă privește, trunchiată și unilaterală, Mitru Perea fiind mult mai mult decât un povestitor care accesibilizează conținuturile. El este eruditul care se coboară la nivelul plebei pentru a o atrage la sine.

Există multe tandemuri semnificative în Țiganiada: Căpitanul Alazonios – Căpitanul Pățitul, Onochefalos – Idiotiseanul. La acestea se mai adaugă unul: Mitru Perea – „comentatorul anonim”, exegeți care alcătuiesc un *Ianus bifrons*, amândoi reprezentând erudiția, obiectivitatea, ambii proliferând preceptele Școlii Ardelene.

Analiza onomasticii budaidelene relevă influența covârșitoare a culturii clasice în care s-a format poetul cigmăuan. Între înrâurirea greacă și cea latină putem conchide că influența elenă este predominantă în denumirile diverșilor comentatori sub-textuali: Androfilos, Agnosie, Alazonios, Apistos, Apologhios, Disidemonescul, Evlaviosu, Filologos, Micromegas, Musofilos, ori Onochefalos sunt nume grecești, în vreme ce doar câteva (Dubitanțius, Erudițian, Idiotiseanul) sunt latinești.

Bibliografie

Budai-Deleanu, I. 1958. Țiganiada. 2 vol. Ediție și glosar de J. Byck. Cu un studiu de Paul Cornea. Ediția a II-a. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Budai-Deleanu, I. 1974. *Opere*. 2 vol. Ediție critică de Florea Fugariu. Studiu introductiv de Al. Piru. București: Minerva.

Budai-Deleanu, I. 1981. Țiganiada. Ediție îngrijită de Florea Fugariu. Repere istorico-literare alcătuite în redacție de Andrei Rusu. București: Editura Minerva.

Budai-Deleanu, I. 1984. Țiganiada. Studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie selectivă de Ioana Em. Petrescu. Cluj-Napoca: Editura Dacia.

Budai-Deleanu, Ion. 1999. Țiganiada. Studiu introductiv de G. I. Tohăneanu. Ediție critică de Florea Fugariu. Timișoara: Editura Amarcord.

Budai-Deleanu, Ion. 2004. Țiganiada. Repovestită și cu o introducere de Grigore Țugui. Iași: Institutul European.

Budai-Deleanu, Ion. 2011. Țiganiada. Prefață de Marius Chivu. București: Curtea Veche Publishing.

Blaga, Lucian. 1966. *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ediție îngrijită de George Ivașcu. București: Editura Științifică.

Bratu, Savin. 1967. *Locul* Țiganiadei *în istoria ideologiei noastre literare*, în „Limbă și literatură”, XIII, nr. 3, pp. 35-44.

5. În expunerea sa despre întemeietorii Școlii Ardelene, Lucian Blaga îl citează la rându-i pe Nicolae Iorga, însă ca pe o sursă mai degrabă legendară, venită parcă din vremuri imemoriale: „Așa ni se vorbește *undeva* despre el: «Mergea Petru Maior prin sate, unde adunând pruncii, făceau examen, pre cei ce știau îi lăuda, pre ceilalți părintește îi dojenea și rânduia mijlociri ca să învețe…» (s.m.)” (Blaga 1966, 130).

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)

Ceia, Valy. 2002. *Narativ și descriptiv în* Țiganiada *lui I. Budai Deleanu*. Timișoara: Editura Universității de Vest.

Densușianu, Aron. 1983. *Cercetări literare*. Ediție îngrijită, introducere, note și glosar de Georgeta Antonescu. Cluj-Napoca: Editura Dacia.

Dimov, Leonid. 1970. Țiganiada*, un spectacol în sine*, în „Luceafărul", XIII, nr. 6, p. 3.

Indrieș, Alexandra. 1967. *Trei ipostaze ale ironiei în* Țiganiada, în „Orizont", XVIII, nr. 7, pp. 16-21.

Iorga, Nicolae. 1933. *Istoria literaturii românești*. Vol. III. Partea întâia (Generalități, Școala ardeleană). Ediția a II-a revăzută și larg întregită. București: Editura Fundației „Regele Ferdinand".

Manolescu, Nicolae. 1990. *Istoria critică a literaturii române*. Vol. I. București: Editura Minerva.

Negrici, Eugen. 1978. *Figura spiritului creator. Eseuri*, București: Editura Cartea Românească.

Rotaru, Ion. 1972. *Analize literare și stilistice*. București: Editura Ion Creangă.

Rotaru, Ion. 1979. *Forme ale clasicismului în poezia românească până la Vasile Alecsandri*. București: Editura Minerva.

Tohăneanu, G. I. 2001. *Neajungerea limbii: Comentarii la* Țiganiada *de I. Budai-Deleanu*. Timișoara: Editura Universității de Vest.

BDD-A28932 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.216 (2026-01-14 07:58:58 UTC)